

УДК 371.124:78:165.742:37.036:78(091)

МУЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

Стець Г. В.

У статті висвітлено особливості педагогічних поглядів, ідей щодо музичного виховання в Україні з середини 40-х до кінця 80-х років ХХ ст. Зазначено основні тенденції, що відбувалися в галузі музичної педагогіки. Охарактеризовано зміст програм з музики для загальноосвітніх шкіл.

Ключові слова: музичне виховання, загальноосвітня школа, викладання музики, навчальні програми.

В статье освещены особенности педагогических взглядов, идей относительно музыкального воспитания в Украине с середины 40-х до конца 80-х годов. Указаны основные тенденции, происходящие в области музыкальной педагогики. Охарактеризовано содержание программ по музыке для общеобразовательных школ.

Ключевые слова: музыкальное воспитание, школа, преподавание музыки, учебные программы.

The article highlights peculiarities of pedagogical ideas on music education in Ukraine from the mid-1940s till the end of the 1980s. The author points out the main trends in the field of music education and describes the content of music programs for general education school.

Key words: music education, general education school, teaching music, education programs.

Постановка проблеми. Актуальність рефлексії історичного досвіду розвитку музичної освіти в контексті традицій та сучасних інновацій обумовлена об'єктивними і незворотними процесами глобалізації культури та освіти. У цьому зв'язку сьгоднішньому вчителю необхідні знання витоків гуманістичних ідей, підходів, методів та форм організації музично-виховної роботи з учнями, оскільки існує необхідність їх педагогічного переосмислення в ході активного освоєння і переробки музично-педагогічної спадщини.

У той же час однією з нагальних проблем оновлювального педагогічного процесу в загальноосвітній школі є подолання зайвої раціоналізації та інтелектуалізації. Саме ці тенденції сприяють тому, що аспекти виховання, які пов'язані з формуванням і розвитком емоційно-ціннісного ставлення до світу, образного мислення, творчих здібностей, втрачають свою суть і подекуди зводяться до вузького практицизму. Як наслідок – втрачається найважливіший компонент гуманізації школи, а отже, її освітня цінність.

Одним із шляхів подолання зазначеної тенденції є збільшення частки мистецтва в освітньо-виховному процесі. Однак, як свідчать реалії сьогодення, школа, намагаючись вирішити виховні завдання засобами мистецтва, гостро потребує не тільки нових ідей, концепцій, теорій, а й освоєння вже наявного в цій сфері досвіду, змістовий потенціал якого може скласти цінну основу для розвитку перспективних шляхів, нових напрямків, нестандартних підходів.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Деяким аспектам даної проблеми присвячені роботи О. Апраксіної, В. Гошовського, Т. Грищенко, О. Михайличенко, С. Мельничука, І. Фрайт, М. Черепаніна, В. Черкасова, К. Шамаєвої.

Так, у дослідженнях Т. Грищенко, О. Михайличенко висвітлюються питання становлення і розвитку музично-естетичного виховання дітей та молоді в Україні ХІХ – поч. ХХ ст. В дисертаційній роботі С. Мельничука розкрито історичний аспект формування естетичної культури майбутнього вчителя у 2-й половині ХІХ ст. Праці М. Черепаніна, В. Гошовського торкаються стану музичної культури в Західному регіоні України вказаного історичного періоду, а І. Фрайт цікавиться музичним вихованням особистості в діяльності західноукраїнських композиторів. Так, на наш погляд, недостатньо вивчена, але становить великий інтерес змістовий бік збірок

журналів "Музика в єдиній трудовій школі", "Музика в школі" (1921 р.), в яких затверджувалися ідеї загального музичного виховання, впровадження в школу вивчення класичної музичної спадщини, при цьому підкреслювалася роль хорового співу як основного виду виконавської діяльності (Б. В. Асаф'єв, Н. Я. Брюсова, В. Г. Каратигін, С. Т. і В. М. Шацькі, Б. Л. Яворський та ін.).

Цікавий для дослідження також своєрідний досвід роботи в 30-ті роки, що відзначався великою дидактичністю, визначеною цілеспрямованістю і знайшов достатньо широке висвітлення в низці праць [2].

Найбільший інтерес сьогодні становить післявоєнний період вітчизняної школи. Саме в цей час у творчій практиці передових педагогів В. М. Шацької, Н. Л. Гродзенської, М. А. Румер, Н. А. Ветлугіної, В. К. Белобородової, О. А. Апраксіної та ін. зберігалися традиції вітчизняної музичної культури в загальноосвітній школі.

Метою статті є висвітлення особливостей змісту педагогічних поглядів, ідей щодо музичного навчання (освіти) в Україні з середини 40-х до кінця 80-х років ХХ ст., того періоду, коли зусиллями педагогів-музикантів і психологів стали відроджуватися кращі традиції вітчизняної музичної педагогіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. З огляду на мету статті великий інтерес становить досвід, накопичений загальноосвітньою школою в галузі музичного виховання, яке в даний час визначається частіше як музичне навчання (освіта) [1].

Дослідницький інтерес до періоду, що охоплює час з кінця 1940-х – початку 90-х рр., продиктований низкою обставин. Перш за все необхідністю виокремлення і глибокого вивчення творчого потенціалу, який, незважаючи на умови суворого регламенту та адміністрування з їх однодумністю та однаковістю (уніфікованістю), знаходив розвиток у діяльності кращих педагогів того часу, у пошуках змісту, форм, методів музичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл. Інтерес до окресленого періоду скерований також складністю і неоднозначністю соціально-педагогічного контексту, багато в чому окреслюваного ідеологічними змінами і тими конкретними завданнями, які ставило життя.

Як слушно зауважує О. Я. Ростовський, у ХХ столітті українська музична педагогіка пройшла довгий і суперечливий шлях розвитку. Шлях непростий, позначений злетами педагогічної думки, багатий на ентузіастів музичної культури й освіти, які своєю плідною працею закладали основи сучасної теорії і практики музичного навчання і виховання [8, с. 213].

Але, як зазначає науковець, радянські реалії диктували певні умови, через які розвиток української музичної педагогіки значною мірою послаблювався авторитарним поширенням уніфікованих програм з музики для загальноосвітніх шкіл, розроблених під егідою МО СРСР і обов'язкових для впровадження в союзних республіках з певною національною адаптацією, здебільшого формальною. Ці програми несли величезне ідеологічне навантаження відомого спрямування, що призводило до вимивання з них високого духу музичного мистецтва, нівелювання творчих пошуків українських педагогів [8, с. 229].

У перші повоєнні роки виникли сприятливі передумови для актуалізації питань музичного виховання. Вони були викликані реальною можливістю гуманізації школи, зумовленої закінченням війни і пов'язаної з особистісно орієнтованими підходами у вихованні та навчанні.

Як зазначає Л. А. Степанова, умови повоєнних років багато в чому визначалися жорсткою політизацією навчально-виховного процесу, а також труднощами соціально-економічного плану, не сприяли розвитку позитивних тенденцій, що намітилися у ці роки. Негативні явища, що закріпилися вже в 30-ті роки у вихованні учнів засобами мистецтва (заідеологізованість навчальних програм, переважання в них формальних знань про музику на шкоду її виховним завданням, а також формальних елементів у самій практиці викладання музики), позбавляли школу можливості засобами музики повноцінно впливати на школярів, збагачувати і певною мірою змінювати їх духовний світ. У результаті багатий гуманістичний потенціал музики в педагогічному процесі залишався незатребуваним, а музичне виховання в школі повоєнного періоду, маючи чітко виражену соціальну спрямованість, виступало як засіб виконання державного замовлення – виховання певного, потрібного суспільству типу особистості. Це протиріччя стало серйозною перешкодою в реалізації

нових ідей і починань, які не відповідали суворим нормативам, встановленим системою управління народною освітою [9].

За словами О. А. Апраксіної, у роки Другої світової війни музика в школі офіційно була збережена лише в початкових класах (у 1941 році це були 1–4 класи) і викладали її вчителі, які вели усі уроки, тобто неспеціалісти. Природно, що це негативно відбилосся на стані музичного виховання в цілому. Фактично воно стало не лише другорядним, але й необов'язковим, оскільки керівництво школи не несло відповідальності за його відсутність. Музична робота проводилася головним чином у позаурочний час з тими дітьми, які мали можливість ходити на заняття за умовами воєнного часу. Таким чином, заняття були безсистемними, значною мірою випадковими, час від часу [3, с. 25].

Такий стан речей продовжувався ще багато років після війни, оскільки треба було піднімати країну з руїн.

У своєму дослідженні В. Черкасов виділяє чотири періоди розвитку музично-освітньої системи України в другій половині ХХ століття, три з яких припадає на окреслений нами період [10, с. 10–14].

Як зазначає дослідник, перший період розвитку музично-освітньої системи охоплює 1945–1961 роки й характеризується як період відбудови та відновлення музично-освітньої системи, зруйнованої в період Другої світової війни [10, с. 10].

Описуючи стан музичного виховання в загальноосвітній школі, дослідники О. Апраксіна та В. Черкасов одностайні у своїх висновках: у повоєнний період і на початку 50-х років уроки музики і співів залишалися в початковій школі. Через нестачу спеціалістів музичне виховання в молодших класах здійснювали вчителі, які значною мірою замінювали їх на уроки з інших предметів або дозволяли учням займатися самопідготовкою.

Не можна не зауважити і той факт, що у повоєнні роки в школі в цілому і в музичному вихованні зокрема стали з'являтися риси формалізму. Пояснити це явище можна знову ж таки дуже складними умовами того часу. Так, наприклад, багато педагогів-музикантів, прагнучи завоювати і для шкільного уроку співів "місце під сонцем", бачили шлях у доведенні, що "музика – такий же шкільний предмет, як і решта". Виходячи із самих добрих намірів, вони, по можливості, копіювали викладання "серйозних" предметів, вимагали від учнів виконання усіх загальних для звичних уроків правил: мати зошити, відповідати чітко на будь-яке питання в тих формулюваннях, які дає вчитель для запису в зошитах, тощо. Таким чином, у боротьбі за визнання втрачалася найголовніша особливість уроку музики (співів) як уроку мистецтва [3, с. 25–26].

Разом з тим необхідно відзначити, що, незважаючи на всі соціально-педагогічні складнощі, які були характерні для повоєнного періоду, в загальноосвітній школі формувалася цікавий досвід завдяки зусиллям таких педагогів-дослідників, як О. А. Апраксіна, К. В. Головська, Н. Л. Гродзенська, М. А. Румер, В. М. Шацька, таких відомих методистів, як Т. А. Беркман, Є. Я. Гембицької, К. Н. Грищенко та ін. У своїх дослідженнях і практичній роботі вони спиралися на праці вітчизняних психологів: М. М. Рубінштейна, Б. М. Теплова, П. Я. Якобсона. Вони та їхні сподвижники активно брали участь у пошуку шляхів подолання суперечностей, що виникали в галузі музичного виховання.

У цей період виходить ґрунтовна праця О. А. Апраксіної, присвячена проблемам історії музичного виховання в загальноосвітній школі [2].

Певним етапом в галузі музичного виховання повоєнних років став проект програми 1947 року [4], що охоплювала 1–6 класи, хоча офіційно уроків співів у 5–6 класах не було.

Описуючи стан викладання музики у повоєнні роки, О. А. Апраксіна детально характеризує існуючі програми. Так, автор зазначає, що, висилаючи проект програми на відзив до установ Міністерства просвітництва РРФСР, Міністерства вищої освіти СРСР та Академії педагогічних наук, міністр просвітництва РРФСР просив: "При складанні письмового відгуку на проект програми, на основі обговорення ... звернути увагу на наступні питання: 1) наскільки правильно з точки зору загальних завдань комуністичного виховання відібраний зміст і визначений обсяг матеріалу для вивчення; 2) наскільки правильною є послідовність розташування окремих розділів навчального матеріалу і методична система розподілу навчального матеріалу з

окремих тем і розділів програми; 3) чи відповідає запропонований матеріал рівню розвитку учнів на кожному році навчання; 4) чи відповідає навчальний матеріал часу, що відводився навчальним планом на його опанування" [3, с. 43].

Після обговорення даного проекту в 1948 році була видана програма, яка в наступні роки при перевиданнях частково доопрацьовувалась і уточнювалася (перевидавалася без особливих змін у 1949 та 1950 роках). Цікаво те, що і в подальшому перед виданням нової програми нерідко спочатку з'являвся "проект для обговорення", а затим виходила вже офіційна програма. Такі проекти були створені, наприклад, в 1951, 1959, 1965, 1967 роках [3, с. 44].

Лише у 1956 році уроки музики були включені у навчальні плани 5–6-х класів. Була опрацьована програма для середньої школи на 1957–1958 навчальний рік для 7–10 класів [5]. Але становище дисципліни залишалося невідповідним, оскільки до цього у початкових класах (1–4 класи) уроки музики частіше за все не проводилися, і тому за два роки учитель мало що міг зробити. Відбувалося це перш за все тому, що і учні, і вчителі з інших предметів звикли до відсутності уроків музики (співів), звикли розцінювати їх як необов'язкові, другорядні. Керівництво однієї школи не могло забезпечити музиканту повного навантаження. Тому все це негативно відбивалося на результатах музичного виховання в школі.

Незважаючи на повільні кроки з боку освітніх установ, наполегливо працювали у напрямку оптимізації музичного виховання в загальноосвітніх школах Н. Гродзенська, В. Шацька, Д. Локшин. У цей час виходять друком такі праці, як: Н. Л. Гродзенская. Воспитательная работа на уроках пения (1953), Общие вопросы эстетического воспитания в школе / под ред. В. Н. Шацкой (1955), Локшин Д. Л. Хоровое пение в русской дореволюционной и советской школе (1957). Методичні роботи цих авторів стали вагомим підґрунтям для діяльності вчителів музики.

Другий період розвитку музично-освітньої системи, за В. Черкасовим, охоплює 1962–1980-ті роки й характеризується як період реформ і створення системи музично-педагогічної освіти [10, с. 10–11]. Зміни, що відбувалися в галузі естетичного, зокрема, музичного виховання дітей, у першу чергу пов'язані з прийнятою на XXII з'їзді Програмою КПРС. У ній було ясно сказано про необхідність формування всебічно розвиненої особистості з високим художнім смаком. XXV і XXVI з'їзди КПРС поглибили, уточнили, розширили завдання, сформульовані в Програмі партії.

У ці роки розширюється сфера проблем, які розробляють дослідники-музиканти. Так, з'являється низка публікацій, присвячених музичному вихованню дітей раннього віку (Бабаджан Т. С. "Музыкальное воспитание детей раннего возраста" (1967), Ветлугина Н. А. "Музыкальное развитие ребенка" (1968)); вокальному вихованню (Малинина Е. М. "Вокальное воспитание детей: В помощь педагогу-музыканту" (1967)); навчання музичної грамоти (Раввінов О. Г. "Сольфеджіо для учнів початкової школи" (1967)); організації слухання музики на уроках (Гродзенская Н. Л. "Школьники слушают музыку" (1969)).

На увагу заслуговують публікації методичного спрямування ("Вопросы системы обучения пению в I–VI классах". (Сб. статей), под ред. М. А. Румер (1960); "Методика музыкального воспитания школьников I–IV классов" (1965)), а також розвідки в галузі музичної психології (Блинова М. П. "Некоторые вопросы музыкального восприятия школьников в свете учения о высшей нервной деятельности: пособие для учения" (1964)).

Значний інтерес становить проект програми, розроблений співробітниками НДІ художнього виховання АПН СРСР, який вийшов у 1965 році. У ньому вперше за декілька років предмет було названо "Музика". У "Пояснювальній записці" говорилося: "В сфері музичного виховання перед загальноосвітньою школою стоїть завдання великого значення: виховання засобами музики естетичних і моральних почуттів учнів, їх музичного смаку, любові до музики, активно-творчого ставлення до неї. Школа здійснює музичне виховання, розвиток і навчання учнів, єдність і взаємозв'язок яких має рішуче значення для повноцінного формування особистості дитини. Методи і прийоми роботи вчителя, за допомогою яких він залучає дітей до музики, повинні бути спрямовані на пробудження і розвиток творчої активності учнів, виховання у них здатності до емоційного відгуку на музику, естетично її переживати" [6].

Багато цінних положень, закладених у цьому проекті, увійшли у подальші варіанти програми різних років видань: про специфіку уроку музики як уроку

мистецтва, єдності і взаємозв'язку навчання – розвитку – виховання, стимулювання творчої активності учнів, про отримання ними естетичної насолоди від уроків тощо [7].

Починаючи з 70-х років, на основі рішення колегиї Міністерства освіти СРСР від 4 грудня 1970 року лабораторія музики і танцю НДІ художнього виховання АПН СРСР розпочала роботу над експериментальною програмою для загальноосвітніх шкіл. Так, програма, що вийшла у 1971 році, також називалася "Музика", при збереженні основного напрямку дещо відрізнялася від попередньої програми 1970 року своєю структурою. Якщо в програмі 1970 року у початкових класах на перше місце був поставлений розділ "Розвиток слуху на основі співу і слухання музики" і до нього ж входили знання і навички з музичної грамоти, то в програмі 1971 року (у тих самих класах) знову вказані окремо "Спів", "Слухання музики", "Музична грамота" з відповідними навичками (вимогами до кінця року) і музичним репертуаром. Ці, на перший погляд, зовнішні структурні відмінності, негативно проявилися на практиці. Наслідуючи таку схему-план уроку, вчителі послідовно переходили від одного виду музичної діяльності до наступного без будь-якого внутрішнього логічного зв'язку, внаслідок чого урок розпадався на окремі "розділи".

У 1974 та 1976 роках укладачами Ю. Б. Алієвим, В. К. Белобородовою, Є. Я. Гембицькою, Т. М. Овчинніковою, Г. С. Ригіною були розроблені два варіанти програми з музики (1974 і 1976 рр.), розраховані на 2 години на тиждень з 1 до 10 класу. На основі цих варіантів у 1979 році була створена "Типова програма з музики для загальноосвітніх шкіл". Дана програма була призначена для учнів 1–7 класів з розрахунку однієї години на тиждень. Укладачі програми виходили з ідеї необхідності комплексного виховання і навчання учнів, що розкривається у трьох аспектах: 1) вплив музики на моральну, естетичну та розумову сферу школярів; 2) навчання їх основних видів музичної діяльності; 3) комплексне рішення чотирьох ліній-завдань навчально-виховного процесу: виховання, навчання, розвитку і освіти.

У цей же час група співробітників лабораторії музичного навчання при НДІ шкіл Міністерства освіти РРФСР під керівництвом Д. Б. Кабалевського працювала над експериментальною програмою з музики, яка була затверджена в 1981 році для 1–3 класів і в 1982 році для 4–7 класів.

Як пише В. Черкасов, наприкінці 70-х років в експерименті із запровадженням нової програми в практику роботи загальноосвітніх шкіл взяли участь учителі різних регіонів України. На базі лабораторії естетичного виховання НДІ педагогіки України було створено творчу групу, до якої увійшли Л. Хлебникова, О. Ростовський, Р. Марченко. Вони стали співавторами адаптованого варіанта програми "Музика", створеної для шкіл України. До програми було введено твори українських композиторів-класиків і сучасних авторів, обробки народних пісень і мелодій, фольклорний матеріал. 1980 року опубліковано адаптований варіант нової програми [10, с. 12].

За твердженням одного з авторів програми О. Я. Ростовського, музично-освітня концепція Д. Кабалевського відкрила принципово новий напрям у світовій музичній педагогіці ХХ ст. Вона увібрала досягнення світової, у тому числі української педагогіки і була спрямована на формування у дітей цілісного естетичного ставлення до явищ музичної культури. Прогресивність і новаторство педагогічних ідей Д. Кабалевського визначили їх використання у вдосконаленні системи музичної освіти в загальноосвітніх школах України [8, с. 234–235].

Таким чином, третій період розвитку музично-освітньої системи в Україні (за визначенням В. Черкасова, охоплює 1980–1997 роки) пройшов під гаслом творчого використання музично-освітньої концепції Д. Кабалевського, яка посіла гідне місце серед досягнень сучасної музичної педагогіки ХХ століття.

Підсумовуючи викладене вище, відзначимо, що упродовж другої половини ХХ століття прогресивні педагоги-музиканти працювали над розвитком генеральних проблем музичної педагогіки. Наукові дослідження і педагогічна практика засвідчують великий потенціал ідей, які розвивалися впродовж цих років. Усе напрацьоване повинно переосмислитися і переоцінитися, оскільки сучасна українська загальноосвітня школа, основною рисою якої є її плюралістична спрямованість, має реальні можливості для творчого використання оригінальних ідей минулих років, що народжувалися в наукових суперечках і творчих дискусіях.

Література

1. Абдуллин Э. Б. Теоретические и методические основы музыкального обучения в общеобразовательной школе : учеб. пособие / Э. Б. Абдуллин. – М., 1982 ; Гончарук А. Ю. Методика преподавания эстетических дисциплин: теоретич. курс авторизованного изложения / А. Ю. Гончарук. – М., 1992 ; Михайличенко О. В. Музыкальная педагогика как отрасль педагогической науки и теория музыкального учебно-воспитательного процесса / О. В. Михайличенко // Мистецька освіта в Україні.
2. Апраксина О. А. Музыкальное воспитание в русской общеобразовательной школе / О. А. Апраксина. – М.; Л., 1948 ; Дышлевская В. А. Русская народная песня в музыкальной работе с детьми в школе : автореф. дисс. канд. пед. наук / Дышлевская В. А. – М., 1950 ; Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (1917–1941 гг.) / отв. ред. Н. П. Кузин и др. – М., 1980 ; Плохова М. Г. Проблемы эстетического образования и воспитания в советской школе и педагогике (1917–1925) : автореф. дисс. ... канд. пед. наук / Плохова М. Г. – М., 1973 ; Шацкая В. Н. Идеиное воспитание средствами музыкального искусства и воспитания художественного вкуса в советской школе : автореф. дисс. / Шацкая В. Н. – М., 1949.
3. Апраксина О. А. Методика музыкального воспитания в школе : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2119 "Музыка и пение" / О. А. Апраксина. – М. : Просвещение, 1983. – 224 с.
4. Проект программы средней школы // Институт методов обучения АПН РСФСР. Пение. 1–6 кл. / сост. Пономарев И. П. и др. – М. : Учпедгиз, 1947. – 132 с. ; Программа "Пение и музыка". – М. : Учпедгиз, 1947. – 102 с. ; Программа "Пение" (1–4 кл.). – М. : Учпедгиз, 1947. – 131 с.
5. Программа средней школы на 1957–58 уч. год. Пение. 7–10 кл. Факультативное преподавание. – М. : АПН РСФСР, 1956. – 25 с.
6. Программа средней школы. Проект для обсуждения. На правах рукописи. Музыкальное искусство. – М., АПН РСФСР. НИИ ХВ, 1965. – 38 с.
7. Программа по музыке для общеобразовательной школы. – М. : Просвещение, 1970. – 24 с.
8. Ростовський О. Я. Розвиток шкільної музичної освіти в Україні (XX – початок XXI ст. // Мистецька освіта в Україні: теорія і практика / О. П. Рудницька та ін. ; заг. ред. О. В. Михайличенко, редактор Г. Ю. Ніколаї. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. – 255 с.
9. Степанова Л. А. Особенности музыкального воспитания учащихся общеобразовательной школы после Великой Отечественной войны до начала 1970-х гг. : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 [Електронний ресурс] / Степанова Людмила Анатольевна. – М., 1998. – 171 с. – Режим доступу:
<http://www.dissercat.com/content/osobennosti-muzykalnogo-vozpitaniya-uchashchikhsya-obshcheobrazovatelnoi-shkoly-posle-veliko-uchashchikhsya-obshcheobrazovatelnoi-shkoly-posle-veliko>. – Назва з екрана.
10. Черкасов В. Періодизація музично-освітньої системи в Україні в другій половині XX століття [Електронний ресурс] / В. Черкасов // Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка. Наукові записки. Серія "Педагогічні науки" : збірник наукових праць. – Вип. 93. – Режим доступу:
http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Nz_p/2011_93/statti/03.pdf. – Назва з екрана.